

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΥ-ΥΛΙΣΜΟΥ

ΣΤ. ΤΣΑΚΥΡΑΚΗΣ

- A. Στοιχεία της μαρξιστικής κριτικής στον ιδεαλισμό.
1. Η κριτική σε κάθε *a priori*.
 2. Δεν υπάρχει γέφυρα από την αφηρημένη ιδέα στην συγκεκριμένη πραγματικότητα.
- B. Στοιχεία της μαρξιστικής κριτικής στον υλισμό.
1. Ο μαρξισμός δεν είναι κοινωνικός δαρβινισμός.
 2. Η παραγωγή είναι παραγωγή πραγμάτων και ιδεών.
 3. Ιδεαλισμός-υλισμός: μια αξεπέραστη διχοτομία;
- Γ. Η ανάγκη διαλεκτικής σύζευξης ιδέας και ύλης.
1. Η μαρξιστική αντίληψη του συγκεκριμένου.
 2. Η σχέση σκέψης και πραγματικότητας.

Εισαγωγή

Λίγα ζητήματα στη μαρξιστική θεωρία παρουσιάζουν τόση δυσκολία, έχουν προκαλέσει τόσες διχογνωμίες κι έχουν γίνει αιτία για τόσο τρομερές απλουστεύσεις, όσο η μαρξιστική μεθοδολογία. Από την εποχή της Β' Διεθνούς μέχρι τις μέρες μας μπαίνουν με συχνότητα κι επιμονή τα ίδια ερωτήματα: ο μαρξισμός είναι επιστήμη ή όχι, σε τι διαφέρει ή πώς «αναποδογυρίζει» ο Μαρξ την διαλεκτική του Hegel κι άλλα παρόμοια που δείχνουν ότι αυτά τα ζητήματα κάθε άλλο παρά έχουν διασαφηνιστεί μια για πάντα. Όσο για τις απλουστεύσεις, δεν είναι λίγοι εκείνοι, που ακόμα και σήμερα, είναι έτοιμοι να ταυτίσουν τον μαρξισμό με ένα «πρωτόγονο» υλισμό.

Είναι γνωστό ότι στο έργο του Μαρξ δεν υπάρχει μια γνωσιολογική προβληματική κι αυτό γιατί η διαδικασία της γνώσης δεν αποτελεί γι' αυτόν μια στιγμή αυτόνομη, αλλά είναι διαλεκτικά ενωμένη με την πράξη, η οποία είναι όχι μόνο η αρχή, αλλά και το τέλος κάθε διαδικασίας γνώσης. Από την πράξη εξαρτάται, σ' αυτή στοχεύει κι αυτή αποτελεί το μοναδικό κριτήριο αλήθειας της γνώσης. Αν αυτό είναι σωστό, εκείνο που προκύπτει είναι ότι ο μαρξισμός δεν μπορεί να εξεταστεί με μέτρο την αντίθεση ιδεαλισμού-υλισμού, μια αντίθεση κατ' εξοχήν γνωσιολογική.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή αποκτά ιδιαίτερο βάρος στη μαρξιστική φιλολογία, όχι τόσο με το έργο του ίδιου του Μάρξ, στο οποίο περιέχεται μια κριτική τόσο του ιδεαλισμού όσο και του υλισμού¹, αλλά κυρίως με το έργο του Λένιν «Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός», όπου όλη η ιστορία της φιλοσοφίας παρουσιάζεται σαν διαπάλη ανάμεσα στον υλισμό και τον ιδεαλισμό κι όπου ο μαρξισμός φαίνεται να ταυτίζεται με τον υλισμό. Πράγματι, παρ' όλες τις συχνές αναφορές στις «Θέσεις για τον Feuerbach», ο Λένιν, σ' αυτό τουλάχιστον το βιβλίο του, περιορίζεται στο να αντιτάσσει απέναντι στον ιδεαλισμό τη θεωρία της γνώσης σαν αντανάκλαση του αντικείμενου, χωρίς να μπαίνει στην ουσία της κριτικής του Μαρξ, για τον παραδοσιακό υλισμό. Μιάς κριτικής, που συνίσταται κυρίως, στο ότι ο υλισμός διαχωρίζει το αντικείμενο

από το υποκείμενο και αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της γνώσης σαν μια άμεση αντίληψη και όχι σαν πράξη αλλαγής, διαμέσου της οποίας, το ίδιο το υποκείμενο αντικειμενοποιείται.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να δείξει ότι η μαρξιστική θεωρία δεν μπορεί να ερμηνευθεί ή να γίνει κατανοητή με μέτρο την αντίθεση ιδεαλισμού-υλισμού, αφού βασική μεθοδολογική προϋπόθεση για τον Μαρξ είναι η διαλεκτική ένωση ιδέας και ύλης.

Είναι, όμως, ανάγκη να διευκρινιστεί προκαταβολικά, πως ακόμα κι αν κάτι τέτοιο φανεί καθαρά, αυτό δεν σημαίνει διόλου ότι λύσαμε τα προβλήματα που παρουσιάζει η μαρξιστική μεθοδολογία. Βρισκόμαστε μάλλον στην αφηρησία για να αντιμετωπίσουμε ερωτήματα του τύπου: είναι δυνατή, κι αν ναι, πως ακριβώς γίνεται μεθοδολογικά στο έργο του Μαρξ η σύζευξη ιδέας και ύλης; Πρόκειται για μια σύζευξη μεθοδολογική-γνωσιολογική ή είναι μια προσπάθεια ένωσης λογικής και οντολογίας μέσα στην πράξη; Αλλά τότε πού βρίσκεται – αν υπάρχει – η «επιστημονική ακρίβεια» της μαρξιστικής ανάλυσης; Ο αναγνώστης θα έχει ήδη υποψιαστεί ότι είμαστε έτοιμοι να τον παραπέμψουμε σε «μια άλλη ευκαιρία», για τις απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα. Πραγματικά έτσι είναι. Η χρησιμότητα αυτού του άρθρου εξαντλείται σε μια προσέγγιση αυτών των ζητημάτων χωρίς απλουστεύσεις.

Τέλος, δυο δηλώσεις επιστημονικής δεοντολογίας: α) οι συχνές παραπομπές στον Calvano Della Volpe και στον Lucio Colletti, δείχνουν πόσο πολύ μας χρησίμεψαν οι απόψεις που υποστήριζαν και τις οποίες βασικά αποδεχόμαστε. Ιδιαίτερα για τον πρώτο πρέπει να ειπωθεί πως χάρη στη δική του επισήμανση και ερμηνεία χαρακτηριστικών αποσπασμάτων του Μαρξ, άνοιξαν νέοι δρόμοι στη μαρξιστική σκέψη πάνω σε ζητήματα λογικής και μεθοδολογίας. β) Η ευθύνη της μετάφρασης των διαφόρων αποσπασμάτων που υπάρχουν σ' αυτό το άρθρο, ανήκει σε μένα, κι έγινε από τα ιταλικά κείμενα, στα οποία παραπέμπω.

A. Στοιχεία της μαρξιστικής κριτικής στον ιδεαλισμό

1. Η κριτική σε κάθε *a priori*

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, σημαντική θέση στις θεωρητικές συζητήσεις² των μαρξιστών καταλαμβάνουν τα λε-

1. Για τη μαρξιστική κριτική στον υλισμό βλ. τις θέσεις του Μαρξ για τον Feuerbach στον τόμο *F. Engels* «Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της Κλασικής Γερμανικής Φιλοσοφίας» ΘΕΜΕΛΙΟ, 1982, σ.σ. 85-90.
2. Για να αναφέρουμε ένα χτυπητό παράδειγμα βλ. *Louis Althusser* «Pour Marx», Paris, 1965. Μολονότι ο Althusser «υποτιμά» τα νεανικά έργα του Μαρξ, αναμφίβολα έδωσε αφορμή για μεγάλες συζητήσεις γύρω απ' αυτά. Βλ. επίσης *L. Althusser* Απάντηση στον John Louis και *J. Louis* Κριτική του έργου του *L. Althusser*» ΘΕΜΕΛΙΟ, 1977.

γόμενα «νεανικά» έργα του Μαρξ, βασικό περιεχόμενο των οποίων είναι η κριτική στον Hegel. Ο ιταλός φιλόσοφος Calvano della Volpe³ ήταν απ' αυτούς που υποστήριζαν πως στα έργα αυτά κι ιδιαίτερα στην «Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Δημοσίου Δικαίου», διαφαίνονται οι πρώτες μεθοδολογικές αρχές, με βάση τις οποίες ο Μαρξ στα «ώριμα» έργα του, αναλύει την καπιταλιστική κοινωνία της εποχής του. Η κατανόηση επομένως της κριτικής στον Hegel, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την κατανόηση όλου του μαρξιστικού έργου.

Η κριτική αυτή, που ο Cerroni λέει ότι μπορεί να συνοψιστεί σαν η «κριτική σε κάθε αρτιότητα»⁴, συνίσταται στην κατάδειξη της «δολίας», μη συνειδητής αναπαραγωγής της εμπειρίας, όταν επιχειρείται μια ερμηνεία του κόσμου που ξεκινά αρτιότητα από μια αφαίρεση απ' αυτή την εμπειρία. Με άλλα λόγια, κάθε οικοδόμημα εννοιών-κατηγοριών που δεν παίρνει υπόψη (που κάνει αφαίρεση από) την υλική πραγματικότητα (εμπειρία), καταλήγει σε αφηρημένα θεωρητικά σχήματα που, αντί να ερμηνεύουν αυτή την πραγματικότητα, δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να την επαναλαμβάνουν άκριτα, προσδίδοντας της μάλιστα αξία. Η κριτική που κάνει ο Μαρξ στον ιδεαλισμό του Hegel δεν είναι τόσο ή μόνο ότι έτσι η εμπειρία, η πραγματικότητα, η ύλη «υποτάσσεται» στην ιδέα, στο πνεύμα, αλλά ότι αυτή η «υποταγή» δεν είναι παρά η άκριτη επανάληψη της εμπειρίας, η αναγωγή της σε αξία απόλυτη. Δεν είναι παρά ένας θρίαμβος της εμπειρίας. Μιάς εμπειρίας όμως, που ακριβώς επειδή δεν πάρθηκε καθόλου υπόψη σ' αυτή την νοητική διαδικασία, «θριαμβεύει» τώρα «έτσι όπως είναι», χωρίς καμιά διαμεσολάβηση, με όλο το μέγεθος της «χοντροκοπιάς» της. Το λεπτό εγγελιανό πνεύμα, το πνεύμα το «πραγματικό», «άπειρο», ουσιαστικά αναπαράγει την εμπειρία σ' όλη της την «χοντροκοπιά», ακριβώς γιατί αρτιότητα της αρνιέται οποιαδήποτε ύπαρξη.

Αλλά αν παρακολουθήσουμε συγκεκριμένα πώς ο Μαρξ θεμελιώνει αυτή την κριτική, εξετάζοντας την περίφημη § 262 της «Φιλοσοφίας του Δικαίου» του Hegel, όπου αυτός, περιγράφοντας το Κράτος-Ιδέα, λέει: «Η πραγματική ιδέα, το πνεύμα (εννοεί το Κράτος) που διαχωρίζεται στις δυο ιδεατές σφαίρες της έννοιάς του, την οικογένεια και την κοινωνία των ιδιωτών, σαν το πεπερασμένο της (δηλ. της έννοιάς του), για να γίνει, κινούμενο από την ιδεατότητά τους, πνεύμα καθαυτό, πραγματικό, άπειρο...»⁵. Στο σημείο αυτό, υποστηρίζει ο Μαρξ, φαίνεται καθαρά πως ο Hegel αναποδογυρίζει την πραγματική διαδικασία. Ενώ στην πραγματικότητα η οικογένεια και η κοινωνία των ιδιωτών είναι η πραγματική βάση του Κράτους, είναι τα υποκείμενα που στην ιστορική τους εξέλιξη παράγουν, «κάνουν» το Κράτος, είναι οι «δρώντες παράγοντες», στον Hegel αντίθετα, το υποκείμενο είναι η ιδέα. Αυτή γίνεται ο «δρων παράγων», αυτή «διαχωρίζεται» σε οικογένεια και κοινωνία των ιδιωτών, έτσι που «η πραγματική σχέση της οικογένειας και της Κοινωνίας των ιδιωτών με το Κράτος» να εμφανίζεται «σαν εσωτερική φανταστική δραστηριότητα του Κράτους»⁶, δηλ. της ιδέας κατά τον Hegel.

Το πραγματικό, το ιστορικό πέρασμα της οικογένειας και της κοινωνίας των ιδιωτών στην πολιτική οργάνωση, στο Κράτος, εμφανίζεται σαν ένα ιδεατό, φανταστικό πέρασμα που ξεκινά από την Ιδέα. Το Κράτος Ιδέα διαχωρίζεται και το κάνει για να αναδυθεί, να αναπαραχθεί εις εαυτό πνεύμα πραγματι-

κό, άπειρο. Όλη η διαδικασία είναι μια κίνηση της Ιδέας.

Όμως η κριτική του Μαρξ στον Hegel αποκτά ιδιαίτερη εμβέλεια, όχι τόσο γιατί δείχνει αυτή την αντιστροφή της πραγματικής διαδικασίας σε ιδεατή, λογική κίνηση, αυτή την υποστασιοποίηση της Ιδέας, τη μετατροπή της σε «δρων» υποκείμενο, όσο γιατί αποκαλύπτει πως το περιεχόμενο της Ιδέας, το περιεχόμενο του «καθαρού» πνεύματος δεν είναι παρά η «ακάθαρτη» εμπειρία (η «χυδαία» εμπειρία κατά την έκφραση του Μαρξ).

Γιατί, άραγε, κατά τον Hegel το Κράτος, η πραγματική Ιδέα, διαχωρίζεται σε οικογένεια και κοινωνία των ιδιωτών και όχι σε αγλάδια και σε μήλα; Διότι προφανώς υπάρχει στο μυαλό του το εμπειρικό δεδομένο ότι οικογένεια και κοινωνία των ιδιωτών εξελίσσονται ιστορικά σε Κράτος. Ενώ, όμως, αυτό το δεδομένο προϋποτίθεται (ειδαλλίως θα κινδυνεύαμε να φτάσουμε σε παραλογισμούς του τύπου Κράτος=αγλάδια και μήλα), ωστόσο δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη, μετατρέπεται άμεσα (χωρίς διαμεσολάβηση) σε κίνηση της ιδέας, αποκτά ένα άλλο νόημα. «Η πραγματικότητα δεν εκφράζεται όπως είναι η ίδια, αλλά σαν μια πραγματικότητα διαφορετική»⁷. Η εμπειρία μας λέει πως οικογένεια και κοινωνία των ιδιωτών κάνουν το Κράτος. Ο Hegel λέει πως η Ιδέα-Κράτος διαχωρίζεται σε οικογένεια και κοινωνία των ιδιωτών. Η εμπειρική πραγματικότητα εμφανίζεται «έτσι όπως είναι», μόνο που ο Hegel την επαναλαμβάνει προσδίδοντάς της ένα άλλο νόημα.

Αυτό που κάνει ο Hegel μ' αυτή την αντιστροφή-επανάληψη είναι η άμεση μετουσίωση της εμπειρίας σε ιδέα. Η εμπειρία έτσι «πλασμάρεται» σαν στοιχείο του άπειρου Πνεύματος, μετέχει του Απολύτου, επομένως προσλαμβάνει αξία. Συμπέρασμα: όχι μόνον η ιδέα επαναλαμβάνει άκριτα την εμπειρία, έχει σαν περιεχόμενο τη μη διαμεσολαβημένη εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα αυτή την «ακατέργαστη» εμπειρία την ανάγει σε αξία. Ο απόλυτος ιδεαλισμός, στην ουσία του, καταλήγει σ' έναν εμπειρισμό.

2. Δεν υπάρχει γέφυρα από την αφηρημένη ιδέα στη συγκεκριμένη πραγματικότητα.

Η μαρξιστική κριτική στον ιδεαλιστικό απριωρισμό φαίνεται ανάγλυφα και στην «Εισαγωγή για μια Κριτική της Πολι-

3. Κυριότερα έργα του *Della Volpe*: «Logica come scienza storica», Editori Riuniti, Roma, 1969 και «Rousseau e Marx», Editori Riuniti, Roma, 1956.

4. Βλ. Umberto Cerroni, «Marx e il diritto moderno», Editori Riuniti, Roma, 1962, p. 21. Βλ. και την ελληνική μετάφραση «Ο Μαρξ και το Σύγχρονο Δίκαιο», Παρτηρητής, 1983.

5. Βλ. G.W.F. Hegel «Lineamenti di filosofia del diritto», Laterza Roma-Bari, 1979, p. 249.

6. Βλ. Karl Marx «Critica della filosofia hegeliana del diritto pubblico» nel «opere Filosofiche Giovanili» a cura di G. Della Volpe, Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 18. Επίσης για μια ερμηνεία του μαρξιστικού κειμένου που αναφέρεται στην § 262 βλ. μεταξύ άλλων G. della Volpe «Logica come scienza storica» ό.π. p.p. 125-127. Το έργο αυτό του Μαρξ έχει μεταφραστεί ελληνικά με τον τίτλο «Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου», εκδόσεις Παπαζήση, 1978.

7. Βλ. K. Marx «Critica della filosofia hegeliana del diritto pubblico» ό.π. p. 18.

τικής Οικονομίας»⁸ (1857) και συγκεκριμένα στο σημείο που ο Μαρξ εξετάζει την έννοια της παραγωγής. Παραφράζω λίγο το κείμενο, παραμένοντας απόλυτα πιστός στο νόημα:

Αν πάρουμε, λέει ο Μαρξ, την παραγωγή σαν μια γενική έννοια, είναι φανερό πως αυτή μπορεί να αναλυθεί σε πολλά επί μέρους στοιχεία που την προσδιορίζουν. Μερικά από αυτά είναι κοινά σε όλες τις εποχές, άλλα προσδιορίζουν μονάχα την σύγχρονη εποχή. Φυσικά, χωρίς τα κοινά προσδιοριστικά στοιχεία είναι αδιανόητη οποιαδήποτε έννοια παραγωγής. Όμως, όπως και με τις πιο αναπτυγμένες γλώσσες, αν είναι αλήθεια ότι έχουν νόμους και προσδιοριστικά στοιχεία κοινά με τις λιγότερο αναπτυγμένες, άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι τα στοιχεία που τις προσδιορίζουν σαν ανεπτυγμένες, είναι εκείνα ακριβώς που τις διαφοροποιούν. Το ίδιο συμβαίνει και με την παραγωγή. Τα στοιχεία που προσδιορίζουν την σύγχρονη, αναπτυγμένη παραγωγή, είναι ακριβώς αυτά που τη διαφοροποιούν από τα κοινά στοιχεία που προσδιορίζουν όλες τις άλλες παραγωγές. Τα γενικά, κοινά στοιχεία, συνεχίζει ο Μαρξ, πρέπει να απομονωθούν, να κρατηθούν στην άκρη και σημείο αφετηρίας πρέπει να γίνουν εκείνα που διαφοροποιούν, εκείνα που αποτελούν την ουσιαστική διαφορά. Γιατί, αν ξεκινήσουμε από τα κοινά στοιχεία για να φτάσουμε στην έννοια της παραγωγής, τότε θα δούμε, πως, στην καλύτερη μεν περίπτωση, θα διατυπώσουμε μερικές γενικότητες-ταυτολογίες, το πιο πιθανό δε είναι να προβάλουμε στην έννοια της παραγωγής τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη σύγχρονη μονάχα εποχή. Κι επειδή τα στοιχεία αυτά δεν τα πήραμε καθόλου υπόψη (τα «ξεχάσαμε» εφ' όσον μας ενδιέφεραν μονάχα τα κοινά στοιχεία, εκείνα που «προσδιορίζουν» την παραγωγή γενικά), θα τα βρούμε τώρα μπροστά μας έτσι όπως είναι, χωρίς καμιά διαμεσολάβηση και επί πλέον διακηρυγμένα σαν αξίες αιώνιες (εφ' όσον μετέχουν στην αιώνια έννοια της παραγωγής)⁹.

«Όλη η σοφία των σύγχρονων οικονομολόγων που αποδεικνύουν το αιώνιο και την αρμονία των κοινωνικών σχέσεων που ισχύουν σήμερα»¹⁰, λέει ειρωνικά ο Μάρξ, έγκειται στο γεγονός ότι «ξεχθούν» τα προσδιοριστικά στοιχεία της σύγχρονης παραγωγής και προσπαθούν να ανακαλύψουν τα κοινά και τα αιώνια. Έτσι κάνουν ανακαλύψεις του τύπου «καμιά παραγωγή δεν είναι δυνατή χωρίς ένα εργαλείο και το εργαλείο αυτό δεν είναι άλλο από το χέρι του ανθρώπου» ή «καμιά παραγωγή δεν είναι δυνατή χωρίς προηγούμενη και συσσωρευμένη εργασία κι αυτή δεν είναι άλλη από την επιτηδειότητα που συγκεντρώνεται στο χέρι του πρωτόγονου ανθρώπου από την επαναλαμβανόμενη άσκηση»¹¹. Όμως δεν σταματούν σε τέτοιες γενικότητες· λένε επίσης ότι «και το κεφάλαιο είναι, ανάμεσα στ' άλλα, ένα εργαλείο παραγωγής, είναι κι αυτό εργασία προηγούμενη, αντικειμενοποιημένη», πράγμα που βέβαια είναι αληθινό, με τον όρο ότι παραβλέπονται τα ιδιαίτερα εκείνα στοιχεία «πού κάνουν ένα εργαλείο παραγωγής, μια συσσωρευμένη εργασία κεφάλαιο» με τη σύγχρονη έννοια και με τον σύγχρονο ρόλο που αυτό παίζει στην παραγωγή. Έτσι φτάνουν άνετα στο συμπέρασμα πως «το κεφάλαιο είναι μια φυσική σχέση, αιώνια, παγκόσμια»¹².

Αν, λοιπόν, σημείο αφετηρίας δεν είναι η συγκεκριμένη παραγωγή και τα στοιχεία εκείνα που την διαφοροποιούν από όλες τις άλλες παραγωγές· αν δηλ. ξεκινήσουμε αφηρημένα από την παραγωγή γενικά (από την ιδέα «παραγωγή»), τότε ή θα καταλήξουμε σε ορισμένες γενικότητες-ταυτολογίες ή θα

επαναλάβουμε άκριτα την εμπειρία ανάγοντάς την σε αξία. Έτσι, π.χ., θα παρουσιάσουμε το κεφάλαιο σαν αιώνιο, φυσικό νόμο –και άρα θα του δώσουμε αξία– χωρίς να έχουμε συλλάβει και αναλύσει τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά που μόνο σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (που χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, την παραγωγή εμπορευμάτων) κάνουν το κεφάλαιο κύριο παράγοντα της παραγωγής.

Αντί να βρούμε τους αιώνιους, φυσικούς νόμους της παραγωγής δεν κάνουμε τίποτα άλλο παρά να ανακηρύσσουμε τις ασιτικές σχέσεις παραγωγής σε αμετάβλητους φυσικούς νόμους.

Όλοι οι οικονομολόγοι, συνεχίζει ο Μαρξ, περιλαμβάνουν στους όρους παραγωγής την ατομική ιδιοκτησία. Ξεκινώντας από μια γενικότητα: «κάθε παραγωγή είναι ιδιοποίηση της φύσης από τον άνθρωπο μέσα στα πλαίσια και διαμέσου μιάς συγκεκριμένης μορφής κοινωνίας» καταλήγουν σε μια «ταυτολογία με το να λένε ότι η ιδιοκτησία (ιδιοποίηση) είναι όρος της παραγωγής»¹³. Ο ισχυρισμός αυτός είναι μια ταυτολογία γιατί, αν αναλυθεί, δεν μας λέει παρά ότι η ιδιοκτησία (ιδιοποίηση) είναι όρος της παραγωγής (ιδιοποίησης της φύσης από τον άνθρωπο), δηλ. η ιδιοποίηση είναι όρος της ιδιοποίησης. Αλλά δεν περιορίζονται μονάχα σ' αυτή την ταυτολογία, προσθέτει ο Μαρξ, παρά κάνουν και το «γελοίο» άλμα να υποστηρίζουν πως μια συγκεκριμένη μορφή ιδιοκτησίας, για παράδειγμα η ατομική ιδιοκτησία, αποτελεί όρο για κάθε παραγωγή, παραβλέποντας ότι η ιστορία έχει να δείξει κι άλλες μορφές ιδιοκτησίας, όπως την κοινοκτημοσύνη.

Σε τέτοια «άλματα» οδηγεί μια μεθοδολογία που δίνει υπόσταση στην Ιδέα, που την μετατρέπει σε υποκείμενο. Η παραγωγή γενικά, η Ιδέα-παραγωγή σαν ιδιοποίηση της φύσης, έχει αρπιοί αναχθεί σε υποκείμενο που προσδίδει νόημα σε όλων των ειδών τις παραγωγές και φυσικά στη σύγχρονη παραγωγή εμπορευμάτων. Όμως αποτυγχάνει πέρα για πέρα, αφού περιορίζεται σε μια άκριτη αναπαραγωγή της εμπειρίας, γιατί, θα μπορούσαμε να πούμε παραφράζοντας λίγο τον Μαρξ, πως «δεν υπάρχει γέφυρα διαμέσου της οποίας από την γενική ιδέα της παραγωγής και στην αιωνιότητα δεν θα μπορούσε να ριχτεί μια τέτοια γέφυρα»¹⁴.

8. Το σημαντικό αυτό έργο του Μαρξ που γράφτηκε το 1857 ως Εισαγωγή στο μεγάλο του έργο «Grundrisse», πρωτοδημοσιεύτηκε το 1903 σαν αυτοτελές κείμενο, ενώ το «Grundrisse» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1939-41. Βλ. και ελληνική μετάφραση στον τόμο Κ. Μαρξ, «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» εκδ. Νέοι Στόχοι, 1971. Στις ιταλικές εκδόσεις, όπου και παρατέμνω, το έργο αυτό περιέχεται στους τόμους: Κ. Marx «Lineamenti Fondamentali di Critica dell' Economica Politica («Grundrisse»), Einaudi, Torino, 1977 p.p. S-37 και Κ. Marx «Per la Critica dell' Economia Politica», Editori Riuniti, Roma, 1974 p.p. 171-199.

9. Βλ. το ελαφρά παραφρασμένο απόσπασμα του Μαρξ στο «Grundrisse», ό.π. 6-7. Για μια δε ανάλυση-ερμηνεία του κειμένου βλ. *Della Volpe «Logica come scienza storica»* ό.π. p.p. 191-192.

10. Κ. Marx, «Grundrisse», ό.π. p. 7.

11. Ό.π. σ. 8.

12. Ό.π. σ. 8.

13. Ό.π. σ. 10.

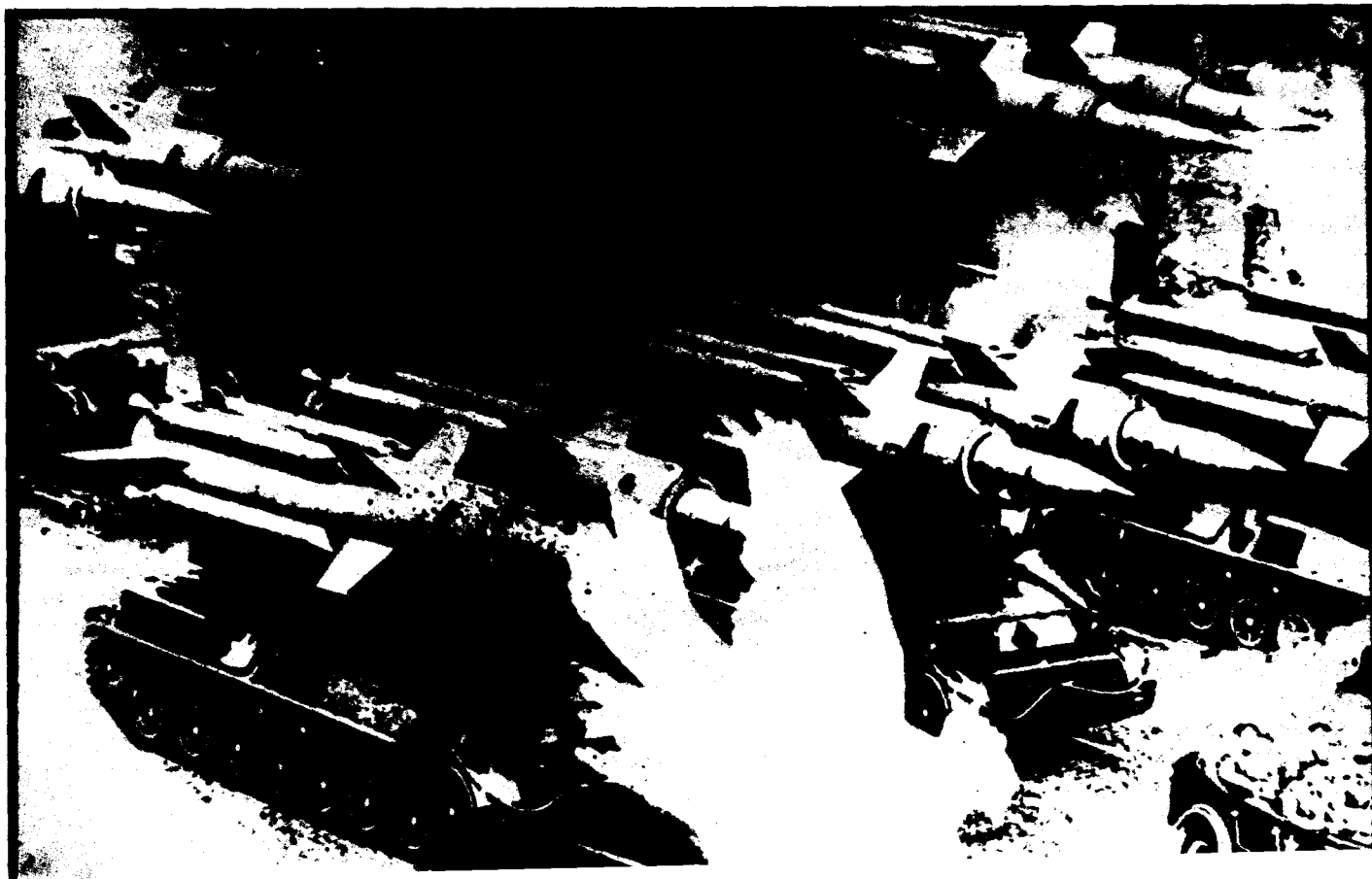
14. Ο Μαρξ εξετάζοντας την § 269 της «Φιλοσοφίας του Δικαίου» του

KLAUS STAECK

A few years ago I had just about enough of toying with aesthetic themes and I started to occupy myself with social and political themes. Dissension between my political and artistic work no longer exists. Whether the outcome is art or not does not really bother me; there are enough people dabbling for posterity's museum archives. I don't give myself to illusions about the political influence of my works. I have no more or less chance to convince people than a participant in a political discussion. The danger of being misunderstood grows. Since I left the ghetto of aesthetic art I sell less, and the art-lovers and dealers turn their noses up more often; I have to answer onlookers' questions and appear more often in public. For this reason I accept the need for self-explanation as legitimate, whereas before I would have refused to give any explanation.

With my work I still stand for the description of reality beyond the commercial facade. My most important themes are to elucidate the brutality, the terror and violence in our society. People don't like terror in art; for most of them art has to be beautiful and noble; in art one wants to forget. In this misunderstanding lies the chance of a beginning.

About exhibitions: apart from being informative, they do not accomplish much from a political point of view. The information, however, offers possibilities as a basis for fundamental discussions. Since art galleries are not more reactionary than studios, it does not make much difference in what surroundings artworks are shown.

B. Στοιχεία της μαρξιστικής κριτικής στον υλισμό

1. Ο Μαρξισμός δεν είναι κοινωνικός δαρβινισμός

Αν το ξεπέρασμα της διχοτομίας ύλη-πνεύμα σ' ένα μονιστικό σύστημα που εξαφανίζει την ύλη από την πραγματικότητα, καταλήγει σ' ένα θρίαμβο της «ακατέργαστης» ύλης, το ξεπέρασμα αυτής της διχοτομίας σ' ένα μονιστικό σύστημα που εξαφανίζει το πνεύμα, καταλήγει κι αυτό αντίστοιχα σ' ένα θρίαμβο του πνεύματος, της ιδέας. Γράφει χαρακτηριστικά πάνω σ' αυτό ο Lucio Colletti: «Λέγοντας πως ένα πράγμα είναι υλικό δεν λέμε απολύτως τίποτε. Ό,τι υπάρχει είναι υλικό· δεν εξαιρούνται ούτε οι φιλοσοφίες οι πιο έντονα πνευματιστικές». (Υπάρχουν στον βαθμό που εκφράζονται· η υλικότητά τους είναι η γλώσσα, τα γράμματα που τις εκφράζουν). Η υλικότητα «καθεαυτήν» δεν προσδιορίζει, αλλά είναι μία έννοια γενική, μία ιδιότητα κοινή σ' όλα τα πράγματα. Όσο και αν αυτό μπορεί να φανεί παράξενο, και επομένως να ξεσηκώσει τη διαμαρτυρία κάποιου καλοπροαίρετου «υλιστή», μάλλον θα πρέπει να ειπωθεί καθαρά και ξάστερα πως η ύλη από μόνη της είναι η ίδια μία ιδέα, ένα καθαρό *flatus vocis*»¹⁵.

Η αντίληψη πως όλα είναι υλικά, όλα είναι αποτελέσματα της κίνησης της Ύλης (ή της Φύσης), ανοίγει τον δρόμο σε μια θεωρία που μετατρέπει το κοινωνικό φαινόμενο σε βιολογικό. Η κοινωνική διαδικασία δεν είναι παρά μια μορφή της φυσικής Εξέλιξης. Αυτός ο κοινωνικός δαρβινισμός δεν κάνει τίποτα άλλο από το να βάλει στην θέση του Θεού ή της Ιδέας, την Φύση ή την Ύλη.

Η Φύση-Θεός, η Ύλη-Ιδέα παρουσιάζεται σαν η κινητήρια δύναμη του Σύμπαντος. Αυτή κινεί και δίνει νόημα στις ανθρώπινες πράξεις (αλλά και σκέψεις), με τον ίδιο τρόπο που κινεί τα άστρα και τη γη. Η ιστορία γίνεται φυσική ιστορία, αέναη πορεία της Φύσης, η οποία έχει τους δικούς της στόχους και σκοπούς που νομοτελειακά πραγματοποιεί.

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια αντίληψη που αδυνατεί να διακρίνει τη βασική ιδιότητα που ξεχωρίζει τον άνθρωπο μέσα στη φύση: την ικανότητά του να σκέφτεται, να αγκαλιάζει πνευματικά μια πραγματικότητα που περιέχει κι αυτόν τον ίδιο, να παρεμβαίνει σ' αυτή την πραγματικότητα με τη συνειδητή πράξη του. Αδυνατεί, όπως έλεγε ο Μαρξ, να ξεχωρίζει τον άνθρωπο από την μέλισσα, γιατί ενώ κι οι δύο μπορούν να κάνουν αξιοζήλευτες αρχιτεκτονικές κατασκευές – «η μέλισσα μπορεί να κάνει πολλούς αρχιτέκτονες να ντρέπονται» – όμως «αυτό που από την αρχή ξεχωρίζει τον χειρότερο αρχιτέκτονα από την καλύτερη μέλισσα είναι το γεγονός ότι αυτός έχει κατασκευάσει την κηρύθρα στο κεφάλι του πριν ακόμα την κατασκευάσει στο κερί. Στο τέλος της εργασιακής διαδικασίας παρουσιάζεται ένα αποτέλεσμα που, ήδη στην αρχή της, ήταν παρόν στην ιδέα του εργαζόμενου, επομένως ήταν ήδη παρόν ιδεατά. Δεν πρόκειται μονάχα για το ότι αυτός επιφέρει μια αλλαγή στο φυσικό στοιχείο· ταυτόχρονα πραγματοποιεί στο φυσικό στοιχείο τον δικό του σκοπό, ένα σκοπό που τον γνωρίζει καλά». (είναι δηλ. συνειδητός), «που καθορίζει σαν νόμος τον τρόπο της πράξης του και στον οποίο πρέπει να υποτάξει την θέλησή του»¹⁶.

Δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο για να δείξουμε πως η προβληματική του Μαρξ είναι τελειώς ξένη με την θεω-

ρία του κοινωνικού δαρβινισμού. Σημειώνουμε μονάχα, πως με την αντικατάσταση της Ιδέας από την Ύλη, του Θεού από τη Φύση, μεθοδολογικά δεν γίνεται καμιά επανάσταση, γιατί έτσι η ύλη ιδεοποιείται και η φύση θεοποιείται. Ένας τέτοιος «πρωτόγονος» υλισμός στην ουσία του δεν είναι παρά ένας άλλος ιδεαλισμός.

2. Η παραγωγή είναι παραγωγή πραγμάτων και ιδεών

Ενώ η μαρξιστική παράδοση δεν δέχτηκε, τουλάχιστον σαν αρχή της, μια τέτοια «πρωτόγονη» υλιστική αντίληψη, στην πράξη πολλές φορές παρουσιάστηκε η μαρξιστική θεωρία σαν ένας κοινωνικός δαρβινισμός: όπως ο Δαρβίνος στη Βιολογία, έτσι κι ο Μαρξ στην ανάλυση της κοινωνίας δεν έκανε τίποτα άλλο από το να ανακαλύψει τους φυσικούς νόμους της κοινωνικής εξέλιξης. Το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίχτηκε αυτή η άποψη είναι το περίφημο απόσπασμα από το έργο του Μαρξ «Για μια Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» που αναφέρεται στη σχέση δομής και υπερδομής.

«Στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από την θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν σ' ένα συγκεκριμένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας ή την πραγματική βάση, πάνω στην οποία ανυψώνεται μια υπερδομή νομική και πολιτική, στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλά αντίθετα είναι η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει τη συνείδησή τους»¹⁷.

Η ερμηνεία που δόθηκε σ' αυτό το απόσπασμα – όπου ως σημειωθεί είναι η μοναδική φορά που ο Μαρξ μιλά για δομή και υπερδομή έτσι σχηματικά – ήταν εξαιρετικά απλουστευτική. Σύμφωνα μ' αυτήν η κοινωνία χωρίζεται σε δύο σφαίρες: στην οικονομική σφαίρα ή τη δομή που αποτελείται αποκλειστικά από την υλική παραγωγή και άρα έχει ένα χαρακτήρα «νατουραλιστικό» και δεν περιλαμβάνει τις ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις και στην ιδεολογική σφαίρα ή υπερδομή που περιέχει τη συνείδηση των ανθρώπων, τις σχέσεις τους, τις σκέψεις τους. Ανάμεσα στις δύο σφαίρες υπάρχει σχέση αιτιώδης·

Hegel και ιδιαίτερα την έννοια του κρατικού οργανισμού γράφει: «Δεν υπάρχει γέφυρα διαμέσου της οποίας από την γενική ιδέα του οργανισμού, μπορούμε να φτάσουμε στην συγκεκριμένη ιδέα του κρατικού οργανισμού ή της πολιτικής οργάνωσης και στην αιωνιότητα δεν θα μπορεί να ριχτεί μια τέτοια γέφυρα». K. Marx «Opere Filosofiche Giovanili» ό.π. p. 24.

15. K. Colletti «Ideologia e società», Laterza, Roma-Bari, 1969, p. 6. Βλ. και ελληνική μετάφραση «Ιδεολογία και Κοινωνία», Οδυσσεάς.

16. K. Marx «Il Capital» editori Riuniti, Roma, 1973, Libro I, cap. I p. 212. Το ίδιο απόσπασμα αναφέρει ο Colletti στην Ideologia e società», ό.π. p.p. 30-31.

17. K. Marx, «Per la critica dell' Economia Politica «ό.π. p. 5. Βλ. και ελληνική μετάφραση K. Μαρξ «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», ΘΕΜΕΛΙΟ, 1978.

η οικονομική σφαίρα (αιτία) καθορίζει την υπερδομή (αποτέλεσμα).

Ήδη ο Kelsen είχε σωστά παρατηρήσει ότι στο απόσπασμα αυτό του Μαρξ το καθορίζον στοιχείο συμπλέκεται με το καθοριζόμενο¹⁸. Διότι στην κοινωνική ύπαρξη που προσδιορίζει τη συνείδηση, δηλ. την υπερδομή, μπορεί κανείς να περιλάβει την κοινωνική και πολιτική διαδικασία, που κι αυτές αποτελούν στοιχεία της υπερδομής. Σχηματικά φαίνεται η δομή (τρόπος παραγωγής) να καθορίζει την υπερδομή (συνείδηση, Κράτος, δίκαιο)· η κοινωνική ύπαρξη (δομή και υπερδομή) τη συνείδηση (υπερδομή).

Μολονότι η παρατήρηση αυτή θα έπρεπε να οδηγήσει σε ερωτηματικά γύρω από μια ερμηνεία που περιορίζεται απλά στην προτεραιότητα των οικονομικών σχέσεων, σχέσεων που θεωρούνται αποκλειστικά υλικές και ικανές να εξηγήσουν τα πάντα με μια σχέση αιτίας-αποτελέσματος, ο ίδιος ο Kelsen δέχεται αβασάνιστα το απλουστευτικό σχήμα δομή-υπερδομή, ακόμα και όταν βρίσκεται μπροστά σε εκφράσεις του Μαρξ που δεν χωρούν μέσα σ' αυτό το σχήμα. Τις αποδίδει σε επιστημολογικές αντιφάσεις και παραιτείται από την έρευνα μιας διαφορετικής ερμηνευτικής γραμμής. Σε συμφωνία με επιφανείς μαρξιστές της II Διεθνούς¹⁹ (για να μείνουμε μόνο σ' αυτούς), πιστεύει κι αυτός ότι για τον Μαρξ η οικονομία είναι το βασίλειο της Ύλης και πάνω της υψώνεται –εξαρτημένο– το Πνεύμα με τις διάφορες ιδεολογικές κατασκευές του. Οι υλικές σχέσεις παραγωγής, η οικονομική σφαίρα, ταυτίζεται με τη Φύση. Αυτές οι σχέσεις με τη σειρά τους καθορίζουν με μια αιτιώδη νομιμότητα όλη την κοινωνική σφαίρα και τις πνευματικές διαδικασίες. Όλη η κοινωνική εξέλιξη ακολουθεί την οικονομική εξέλιξη και εφόσον η τελευταία μπορεί να προσδιοριστεί σαν ένα φυσικό φαινόμενο, έπεται πως όλα μπορούν να αναχθούν σε οικονομικά-φυσικά φαινόμενα. Η Οικονομική Επιστήμη γίνεται παρακλάδι της Φυσικής Επιστήμης και ταυτόχρονα η μοναδική Κοινωνική Επιστήμη.

Το γεγονός ότι στο έργο του Μαρξ υπάρχει μια προτεραιότητα της οικονομίας δεν συζητιέται. Το ζήτημα είναι αν με τον όρο «οικονομία» ο Μαρξ εννοεί μονάχα την υλική παραγωγή, την παραγωγή πραγμάτων και όχι την παραγωγή πραγμάτων και ιδεών· αν η υλική παραγωγή δεν είναι ταυτόχρονα και παραγωγή κοινωνικών σχέσεων και άρα και ιδεών.

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως για τον Μαρξ «οικονομία» σημαίνει συγχρόνως και «κοινωνία», οι οικονομικές σχέσεις δεν είναι μονάχα οικονομικά (φυσικά) μεγέθη αλλά και κοινωνικοί παράγοντες· η οικονομική κατηγορία «εργατική δύναμη» είναι συγχρόνως η κοινωνική κατηγορία «εργατική τάξη»²⁰. Στην παραγωγή, λέει ο Μαρξ, δεν υπάρχει μονάχα μια σχέση του ανθρώπου με τη φύση, αλλά και μια σχέση του ανθρώπου με τον άλλον άνθρωπο, και αντίστροφα η σχέση μεταξύ των ανθρώπων είναι συγχρόνως σχέση του ανθρώπου με τη φύση²¹. Επομένως, αν η παραγωγή σημαίνει πάντα και σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, δεν μπορεί παρά να σημαίνει και παραγωγή ιδεών και σκέψεων· κατά τούτο εξάλλου διαφέρει προφανώς από την παραγωγή π.χ. των μελισσών.

Πραγματικά, λέει ο Colletti, «σε τι περιορίζεται η «παραγωγή» αν κάνουμε αφαίρεση από το στοιχείο που κάνει συνάμα αυτή την υλική παραγωγή και παραγωγή ιδεών, και, άρα, μια παραγωγή των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων; Αυτή προφα-

νώς θα περιοριστεί στη σχέση του ανθρώπου-μονάδα με τη φύση (οι φημισμένες αστικές ροβινσονάδες!), δηλ. σε ένα γεγονός προκοινωνικό ή ακοινωνικό. Αν θεωρήσουμε πως αντικείμενο της εξέτασής μας είναι η κοινωνία, αυτή καταλήγει να διαφεύγει από το πεδίο έρευνας, δηλ. χάνουμε το ίδιο το αντικείμενο που εξετάζουμε» [στην περίπτωση που έχουμε ξεχωριστά κι αποκλειστικά το ιδεολογικό επίπεδο απ' την μια και το υλικό επίπεδο απ' την άλλη]. «Στην πρώτη περίπτωση (το αντικείμενο) η κοινωνία χάνεται επειδή την παραβλέπουμε (επειδή δηλ. εξετάζουμε την ιδέα κοινωνία), στη δεύτερη περίπτωση χάνεται αφού δεν φτάνουμε ούτε καν να το αγγίζουμε, εφόσον δηλ. δεν κατορθώνουμε να φτάσουμε σ' ένα «επίπεδο» κοινωνικό. Πρώτα με μοναχά τις ιδεολογικές σχέσεις η κοινωνία χανόταν στο Πνεύμα· τώρα με μοναχό το υλικό επίπεδο χάνεται μέσα στο μεγάλο πλαίσιο της Φύσης»²².

3. Ιδεαλισμός-υλισμός: μια αζεπέραστη διχοτομία;

Ας προσπαθήσουμε να συγκεντρώσουμε όλα όσα αναφέραμε μέχρι τώρα σε ένα κρίσιμο σημείο. Μπορούμε να προσεγγίσουμε την πραγματικότητα με βάση την αντίθεση ιδεαλισμού και υλισμού; Ας καταφύγουμε και πάλι στον Hegel: «Κάθε φι-

18. Βλ. σχετικά Hans Kelsen, «La Teoria Comunista del Diritto», Sugar, Milano, 1981 σ. 9. Πρωτότυπος τίτλος και έκδοση «The Communist Theory of Law», F.A. Praeger, Inc., New York, 1955.

19. Με εξαίρεση τον Bernstein που βρίσκεται στον αντίποδα και θεωρεί πως κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η βούληση των ανθρώπων, οι Kautsky, Plechanov, Hilferding π.χ. έχουν υποστηρίξει τέτοιες ερμηνείες. Πάνω σ' αυτό βλ. L. Colletti «Ideologia e società» ό.π. p.p. 65-110.

20. «Ποτέ στον Μαρξ (...) οικονομικές κατηγορίες που είναι καθαρές οικονομικές κατηγορίες. Αντίθετα όλες οι έννοιές του είναι μαζί οικονομικές και κοινωνικές. Η πιο αφηρημένη και πιο απλή καπιταλιστική σχέση X-E-X είναι ήδη η σχέση κεφαλαίου και εργατικής δύναμης: δηλ. είναι μία σχέση μεταξύ δυο κοινωνικών τάξεων». L. Colletti, «Ideologie e Società» ό.π. p. 16.

21. «Στην παραγωγή οι άνθρωποι δεν δρουν μονάχα πάνω στη φύση, αλλά και οι μεν πάνω στους δε. Παράγουν μόνο στο βαθμό που συνεργάζονται με ένα συγκεκριμένο τρόπο και ανταλλάσσουν μεταξύ τους τις δραστηριότητές τους. Για να παράγουν έρχονται μεταξύ τους σε συγκεκριμένους δεσμούς και σχέσεις και η δράση τους πάνω στη φύση, η παραγωγή, δεν πραγματοποιείται μόνο μέσα στο πλαίσιο αυτών των δεσμών και των κοινωνικών σχέσεων» K. Marx «Lavoro Salarinato e capitale» Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 47. Βλ. και ελληνική μετάφραση Κ. Μαρξ «Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο», ΘΕΜΕΛΙΟ, 1977.

22. L. Colletti, «Ideologia e Società», ό.π. p. 8. Ο ίδιος θεωρεί τελείως λαθεμένο «ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε μία σχέση (που προϋποτίθεται σαν) αποκλειστικά υλική ή φυσική από την μια πλευρά και σε μια σχέση (που προϋποτίθεται σαν) αποκλειστικά ανθρώπινη ή αποκλειστικά πνευματική από την άλλη. Η σχέση ανθρώπου-φύσης με άλλα λόγια αποκλείεται έτσι από τη σχέση ανθρώπου με τον άνθρωπο. Και στον άνθρωπο, (...) διαχωρίζεται ψυχή και σώμα, θεωρώντας μονάχα σαν σώμα τον εργαζόμενο, τον άνθρωπο που έρχεται σε μια σχέση με τη φύση (και επομένως, όλη την παραγωγική διαδικασία σαν μία διαδικασία που ρυθμίζεται από νόμους «φυσικούς», αιώνιους) και αντίστροφα, μονάχα σαν ψυχή, μονάχα σαν συνείδηση, τον άνθρωπο που έρχεται σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους (και επομένως, όλη την ιστορική διαδικασία αποκλειστικά σαν πνευματική ή ιδεατή)». L. Colletti «Ideologia e Società» ό.π. p. 9.

λοσοφία είναι ουσιαστικά ιδεαλισμός ή τουλάχιστον έχει τον ιδεαλισμό σαν αρχή της (...). Η φιλοσοφία είναι ιδεαλισμός όπως είναι ιδεαλισμός η θρησκεία. Γιατί ούτε η θρησκεία αναγνωρίζει το πεπερασμένο (διάβαζε ύλη) σαν ένα πραγματικό ον, σαν κάτι το έσχατο και το απόλυτο ή σαν κάτι που δεν έχει τεθεί, δεν έχει δημιουργηθεί, σαν κάτι το αιώνιο. Η αντίθεση ιδεαλιστικής και ρεαλιστικής φιλοσοφίας δεν έχει επομένως κανένα νόημα. Μια φιλοσοφία που θεωρεί την πεπερασμένη ύπαρξη, από μόνη της, σαν ένα ον πραγματικό, ένα ον καθορισμένο, απόλυτο, δεν θα άξιζε το όνομα της φιλοσοφίας²³. Τι φαίνεται να εννοεί, εδώ ο Hegel; Μόνο ο ισχυρισμός ότι η φιλοσοφία είναι ρεαλιστική (υλιστική), είναι αντίφαση. Γιατί ουσιαστικά λέγοντας πως η ύλη προηγείται της σκέψης, στην πραγματικότητα εκφράζουμε μια σκέψη που αποδίδει προτεραιότητα στην ύλη. Επομένως η σκέψη στην ουσία είναι το κυρίαρχο, ακόμη και στον συλλογισμό που την θέλει υποταγμένη στην ύλη. Ας δούμε όμως και την άλλη πλευρά του νομίσματος: το πνεύμα (η φιλοσοφία) υπάρχει μόνο αν εκφραστεί, αν αποκτήσει υλική υπόσταση δηλ. μετατραπεί σε ύλη, σε γράμματα και σε λέξεις. Επομένως τι νόημα έχει να μιλάμε για ιδεαλιστική φιλοσοφία, όταν αυτή η ίδια προϋποθέτει για την ύπαρξή της την υλικότητα.

Σχηματικά, έχουμε δύο ισχυρισμούς που φαίνεται να λένε:

- α) η φιλοσοφία που έχει τον υλισμό σαν αρχή της αποτελεί μια αντίφαση
- β) η φιλοσοφία που έχει τον ιδεαλισμό σαν αρχή της αποτελεί μία αντίφαση.

Οι δύο αυτοί ισχυρισμοί δεν εκφράζουν παρά με τρόπο ανάγλυφο την ανάγκη διαλεκτικής σύζευξης μιας αντίθεσης που συνεχώς ο ένας της πόλος αναζητεί τον άλλο.

Ο Μαρξ απορρίπτει και τον ιδεαλισμό, σαν τη φιλοσοφία που υποστηρίζει ότι η πραγματικότητα είναι Ιδέα ή Πνεύμα, αλλά και τον υλισμό σαν την φιλοσοφία που υποστηρίζει ότι η πραγματικότητα είναι Ύλη ή Φύση. Η μαρξιστική αντίληψη της πραγματικότητας και της ιστορίας είναι πολύ πιο σύνθετη: είναι μια αντίληψη διαλεκτική, στην οποία ενώνονται τα αντίθετα: ύλη και πνεύμα, υποκείμενο κι αντικείμενο, δομή κι υπερδομή. Αλλά μ' αυτήν θα ασχοληθούμε αμέσως παρακάτω.

Γ. Η ανάγκη διαλεκτικής σύζευξης ιδέας και ύλης

1. Η μαρξιστική αντίληψη του συγκεκριμένου

Σ' όλο το έργο του Μαρξ βρίσκουμε πολλές φορές τις λέξεις «πραγματικότητα» (wirklichkeit), «πραγματικό» (wirklich) ή «συγκεκριμένο» (konkret) χωρίς να προσδιορίζεται ακριβώς η σημασία τους. Πρέπει εμείς να συναγάγουμε έμμεσα ποιο είναι το περιεχόμενο αυτών των εννοιών. Η Εισαγωγή στις «Grundrisse» μας βοηθά ίσως περισσότερο από κάθε άλλο κείμενο του Μαρξ για τον προσδιορισμό αυτών των εννοιών. Σ' αυτό το έργο στηριγμένος ο Della Volpe υποστήριζε πως μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την μαρξιστική μεθοδολογία προσέγγισης της πραγματικότητας σαν μία κυκλική κίνηση από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο κι απ' αυτό πάλι στο συγκεκριμένο. Για να φτάσουμε σε αφαιρέσεις-έννοιες (χωρίς τις οποίες, δεν υπάρχει επιστήμη ή σκέψη) πρέπει καταρχήν να ξεκινήσουμε από το συγκεκριμένο. «Όμως», συνεχίζει ο Della

Volpe ανασυνθέτοντας το κείμενο του Μαρξ, «μολονότι το «συγκεκριμένο» είναι το πραγματικό σημείο αφετηρίας της παρατήρησης και της αντίληψης, ωστόσο παρουσιάζεται στη σκέψη μας σαν μια «διαδικασία σύνθεσης», σαν ένα «αποτέλεσμα» και «όχι σαν σημείο αφετηρίας»: το συγκεκριμένο είναι πραγματικά συγκεκριμένο κατά το μέτρο που αποτελεί ένα «σύνολο από πολλά προσδιοριστικά στοιχεία και επομένως είναι μια ενότητα πολλαπλή»²⁴.

Άξιζει να δούμε πιο προσεκτικά αυτόν τον συλλογισμό του Μαρξ. Αν εξετάσουμε, λέει, μια χώρα κάτω από το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας «φαίνεται σωστό να αρχίσουμε με το πραγματικό και το συγκεκριμένο (...) επομένως, στην οικονομία π.χ. με τον πληθυσμό που είναι η βάση και το υποκείμενο όλης της κοινωνικής διαδικασίας της παραγωγής. Όμως σε μια πιο προσεκτική εξέταση αυτό αποδειχνεται λαθεμένο. Ο πληθυσμός είναι μια αφαίρεση, αν παραβλέψω π.χ. τις τάξεις από τις οποίες αποτελείται. Με τη σειρά τους αυτές οι τάξεις είναι μια λέξη χωρίς περιεχόμενο αν δεν γνωρίζω τα στοιχεία πάνω στα οποία αυτές θεμελιώνονται π.χ. την μισθωτή εργασία, το κεφάλαιο κλπ. Και αυτά προϋποθέτουν την ανταλλαγή, τον καταμερισμό εργασίας, τις τιμές κλπ. Το κεφάλαιο π.χ. χωρίς την μισθωτή εργασία, χωρίς την αξία, το χρήμα, την τιμή, κλπ. είναι ένα τίποτα»²⁵.

Αν λοιπόν, συνεχίζει ο Μαρξ, ξεκινήσει κανείς από τον πληθυσμό σαν μια αφαίρεση γενική και προχωρήσει στην ανάλυσή του, θα φτάσει σιγά-σιγά σε έννοιες ολοένα και πιο απλές, σε αφαιρέσεις ολοένα και λιγότερο σύνθετες, σε αφηρημένες γενικές αρχές, όπως ο καταμερισμός εργασίας, το νόμισμα, η αξία κλπ., οι οποίες όμως, ακριβώς επειδή ξεκινούν και δομούνται πάνω σ' ένα «φανταστικό» (vorgestellten) συγκεκριμένο, σε ένα συγκεκριμένο «χαώδες», αχώνευτο, καταλήγουν σε μια αναπαράσταση της πραγματικότητας που «εξατμίζεται σε αφηρημένους ορισμούς»²⁶. Αυτή ήταν η μέθοδος που ακολούθησε η Πολιτική Οικονομία, η οποία από τέτοιες αφηρημένες αρχές προχώρησε στην κατασκευή ολόκληρων θεωρητικών συστημάτων.

Η σωστή μέθοδος, για τον Μαρξ, είναι η εξής: φτάνοντας στις απλές έννοιες «να ξανακάνουμε το ταξίδι προς τα πίσω μέχρι να φτάσουμε τελικά ξανά στον πληθυσμό», που αυτή τη φορά θα προκύψει «όχι σαν μια χαώδης αναπαράσταση ενός συνόλου, αλλά σαν ένα σύνολο πλούσιο από πολλούς προσδιορισμούς και σχέσεις». Μόνο μ' αυτό τον τρόπο οι αφαιρέσεις θα μας οδηγήσουν στην «αναπαράσταση του συγκεκριμένου

23. G.W.F. Hegel, «Scienza della logica», Laterza, Roma-Bari, 1978, vol. I, p. 169. Ο Colletti σε πολλά βιβλία του παραθέτει αυτό το απόσπασμα του Hegel. Βλ. π.χ. L. Colletti, «Il Marxismo e Hegel», vol. I, Laterza, Bari-Roma, 1976, p.p. 5-6.

24. G. Della Volpe, «Logica come scienza storica», ό.π. p. 193. Τα εισαγωγικά στο απόσπασμα του Della Volpe είναι από το κείμενο του Μαρξ.

25. K. Marx, «Grundrisse», ό.π. p.p. 24-25.

26. Ό.π. σ. 25. Μία αναπαράσταση όμως, παρατηρεί ο Della Volpe, που «δεν είναι κενή, όπως θα ήθελε η καντιανή κριτική του αφηρημένου ορθολογισμού, αλλά γεμάτη από ένα συγκεκριμένο «χαώδες», συγκεκριμένο, αχώνευτο ή «κακιά εμπειρία», αδιαμεσολάβητη». Ξανά δηλ. η μαρξιστική κριτική σε κάθε a priori. Για μια ολοκληρωμένη ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος του Μαρξ βλ. D. Volpe «Logica come scienza storica», ό.π. p.p. 193-196.

μέσα στη διαδρομή της σκέψης»²⁷. Επομένως το συγκεκριμένο, να μεν αποτελεί την αφετηρία, προκύπτει όμως και σαν αποτέλεσμα, παρουσιάζεται «πραγματικά συγκεκριμένο» μονάχα στο τέλος του αντίστροφου ταξιδιού, όταν δηλ. οι αφαιρέσεις-έννοιες δοκιμάζουν την υπόθεση-λειτουργικότητά τους στο συγκεκριμένο.

Υπάρχει επομένως μια κυκλική κίνηση: συγκεκριμένο - αφηρημένο - συγκεκριμένο, που αποτελείται από δύο «στιγμές»: από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο και από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Καταρχήν μια διαδικασία επαγωγική: η αφαίρεση-σκέψη υπάρχει στο βαθμό που ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, «έξω» από το μυαλό, προκαλεί και καθορίζει τη σκέψη. Το αντικείμενο εδώ παρουσιάζεται σαν το πρωταρχικό, σαν η αιτία της σκέψης. Συγχρόνως όμως έχουμε μια αντίστροφη, απαγωγική διαδικασία. Το ίδιο τώρα το αντικείμενο παρουσιάζεται σαν παράγωγο της σκέψης. Δηλ. στη δεύτερη «στιγμή» οι όροι αντιστρέφονται: η σκέψη παρουσιάζεται σαν το πρώτο, σαν η αιτία και το αντικείμενο σαν αποτέλεσμα. Πραγματικότητα και σκέψη συμπλέκονται σε μια ενιαία-διπλή κίνηση, όπου παρουσιάζονται και σαν αιτία και σαν αποτέλεσμα. «Αν το πραγματικό είναι πράγματι το αντικειμενικό, και το αντικειμενικό –επιχείρημα ενάντια στον ιδεαλισμό– είναι ακριβώς αυτό που είναι εξωτερικό και ανεξάρτητο από τη σκεπτόμενη υποκειμενικότητα, άλλο τόσο είναι αληθινό –κι αυτό επιχείρημα ενάντια στον εμπειρισμό ή στον «πρωτόγονο» υλισμό– πώς όρος απαραίτητος για τον διαχωρισμό του αντικειμενικού από το υποκειμενικό, και επομένως της πραγματικότητας από την ψευδαίσθηση, είναι ακριβώς η σκέψη, με μια λέξη: η ίδια η υποκειμενικότητα»²⁸.

Ο Μαρξ βλέπει πολύ καθαρά πως εφόσον η πραγματικότητα συλλαμβάνεται με τη σκέψη, το συγκεκριμένο παρουσιάζεται σαν αποτέλεσμα της σκέψης. Σ' αντίθεση όμως με τον Hegel δεν νομίζει ότι η κίνηση αυτή από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο αποτελεί συνάμα και τη δημιουργία (την ύπαρξη) της πραγματικότητας, του συγκεκριμένου. Το αντικείμενο «παρμένει τόσο πρώτα όσο και μετά, σταθερό στην ανεξαρτησία του έξω από το μυαλό»²⁹. Αυτό όμως σημαίνει πως μαζί μ' αυτή την απαγωγική λογική διαδικασία προϋποτίθεται και μια άλλη με αντίστροφη κατεύθυνση: και σ' αυτή, το συγκεκριμένο, το υπαρκτό έξω από το μυαλό, αποτελεί το πρώτο όλης της διαδικασίας. Αν στον μαρξισμό υπάρχει κάποια προτεραιότητα της ύλης, βρίσκεται σ' αυτό ακριβώς το σημείο: στην προϋπόθεση, δηλαδή της εξω-νοητικής ύπαρξης του αντικειμένου και όχι φυσικά στη σύλληψη ή στην προσέγγισή της. Η σκέψη δεν θεωρείται σαν όρος ύπαρξης του αντικειμένου, αλλά σαν όρος απαραίτητος για να καταστεί αυτό γνωστό.

2. Η σχέση σκέψης και πραγματικότητας

Νομίζω πως μπορούμε τώρα να διακρίνουμε πιο καθαρά τη διαλεκτική σχέση που προτείνει ο Μαρξ ανάμεσα στην ιδέα και την ύλη, στη σκέψη και την πραγματικότητα. Σκέψη, έννοιας, αφαίρεση χωρίς κάτι το δοσμένο, το αντικειμενικό, το υλικό, έξω απ' αυτήν δεν νοείται. Ταυτόχρονα όμως το δοσμένο, το αντικειμενικό, το υλικό, μονάχα με τη σκέψη συλλαμβάνεται, γίνεται πραγματικότητα (προσοχή: γίνεται, όχι υπάρχει). Η σκέψη παρουσιάζεται σαν μέρος και σαν όλον της πραγματι-

κότητας: η ιδέα σαν μέρος και σαν όλον της ύλης. Η σκέψη αποτελεί το κριτήριο της πραγματικότητας, δηλ. μπορεί να την περικλείει ολόκληρη: και συγχρόνως ενώ την περικλείει ολόκληρη, αποτελεί ένα μέρος μονάχα της πραγματικότητας, μια πλευρά μονάχα της ζωής, με μια σειρά από λειτουργίες έξω απ' αυτή (δηλ. έξω από την σκέψη).

Ας πάρουμε για παράδειγμα τη σχέση ανθρώπου (υποκείμενο) και κοινωνίας (αντικείμενο). Είναι φανερό πως εδώ το υποκείμενο αποτελεί μέρος του αντικειμένου: ο άνθρωπος είναι μέρος της κοινωνίας. Άρα έχουμε μια πραγματικότητα που αποτελείται από την αντικειμενική ενότητα υποκειμένου-αντικειμένου. Αφενός, λοιπόν, η σχέση ανθρώπου-κοινωνίας παρουσιάζεται σαν μια σχέση αντικειμενική, αφετέρου, όμως, είναι φανερό πως όλη αυτή η σχέση αγκαλιάζεται πνευματικά από το υποκείμενο (άνθρωπο) που είναι μονάχα ένα μέρος αυτής της πραγματικότητας. Αν, δηλαδή σ' όλη αυτή τη σχέση φαίνεται καθαρά πως το υποκείμενο είναι μέρος του αντικειμένου (μέρος της πραγματικότητας), άλλο τόσο είναι φανερό πως αποτελεί μέρος με μια ιδιαίτερη λειτουργία, δηλ. με την ικανότητα σκέψης (και άρα παρέμβασης) πάνω σ' όλη την πραγματικότητα, που περιέχει κι αυτόν τον ίδιο. Μ' άλλα λόγια αποτελεί συγχρόνως μέρος και κριτήριο της πραγματικότητας³⁰.

Αν η σχέση αυτή δεν κρατηθεί ενωμένη: αν, για παράδειγμα, το υποκείμενο (άνθρωπος) θεωρηθεί μονάχα σαν το απόλυτο κριτήριο της πραγματικότητας (ιδεαλιστική κατεύθυνση), τότε δεν θα φτάσουμε ποτέ σε μια αντίληψη της πραγματικότητας που να περιέχει τον άνθρωπο με σάρκα και οστά: αν, πάλι, μείνουμε στην αντικειμενικότητα υποκειμένου-αντικειμένου (υλιστική κατεύθυνση), δεν θα φτάσουμε ποτέ σε μια αντίληψη της πραγματικότητας που να περιέχει τον άνθρωπο με σκέψεις και ιδέες, με την ικανότητα της συνειδητής παρέμβασής του πάνω στην πραγματικότητα που συλλαμβάνει κι αυτόν τον ίδιο.

Με βάση όσα εκτέθηκαν μέχρι τώρα, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η μαρξιστική αντίληψη της πραγματικότητας δεν μπορεί να μετρηθεί με την αντίθεση ιδεαλισμού-υλισμού. Βέβαια η μαρξιστική πραγματικότητα είναι διαφορετική απ' αυτήν του Hegel αφού κάθε άλλο παρά μπορεί να θεωρηθεί σαν δημιουργήματα της σκέψης-ιδέας. Το ίδιο όμως διαφορετική είναι και από την αντίληψη του Feuerbach (υλιστική) για την πραγματικότητα. «Το βασικό λάθος κάθε υλισμού μέχρι σήμερα (συμπεριλαμβανομένου και αυτού του Feuerbach είναι ότι αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα, το αντικείμενο, σαν κάτι το ξεχωριστό από το υποκείμενο. Για τον Μαρξ αντίθετα, το αντικείμενο (πραγματικότητα) είναι συνάμα και αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, αποτέλεσμα της δραστηριότητας του υποκειμένου, της πράξης. Αυτή η «ενεργητική» πλευρά του υποκειμένου αναπτύχθηκε, λέει ο Μαρξ, από τον ιδεαλισμό, ο οποίος φυσικά δεν «αναγνωρίζει καμιά πραγματική αισθητή δραστηριότητα». «Ο Feuerbach θέλει αισθητά αν-

27. K. Marx, «Grundrisse», ό.π. p. 25.

28. L. Colletti, «Il Marxismo e Hegel», ό.π. τόμος II p. 280.

29. K. Marx, «Grundrisse», ό.π. p. 25.

30. Πάνω σ' αυτά βλέπε σχετικά L. Colletti, «Ideologia e Società», ό.π. p.p. 13-14.

τικείμενα της σκέψης: όμως αυτός δεν αντιλαμβάνεται την ίδια την ανθρώπινη δραστηριότητα σαν δραστηριότητα αντικειμενική»³¹.

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι δεν είναι δυνατόν να ξεχωρίσουμε διχοτομικά το υλικό από το ιδεολογικό επίπεδο. Η πραγματικότητα θα προκύψει μόνο μέσα από το διπλό «ταξίδι» επαγωγής-απαγωγής, δηλ. μέσα από μια αλληλοσύνδεση ύλης και ιδέας. Αυτό που διεκδικεί ο Μαρξ είναι μια διαλεκτική μεθοδολογία που ενώνει τα αντίθετα ύλη-ιδέα, σκέψη-πράξη, δομή-υπερδομή.

Υπάρχουν τέσσερις μέθοδοι αντιμετώπισης αυτών των μεγάλων διχοτομιών: ιδέα-ύλη, κοινωνία-φύση, σκέψη-πράξη, δομή-υπερδομή κλπ. Οι δύο πρώτοι είναι ριζικοί: τις μετατρέπουν σε μονισμούς, αρνούμενοι την ύπαρξη του ενός από τους δύο πόλους. Έτσι π.χ. έχουμε: α) έναν ιδεαλιστικό μονισμό, που αρνείται την ύπαρξη της ύλης υποστηρίζοντας ότι όλος ο κόσμος είναι ιδέα, σκέψη, και β) έναν υλιστικό μονισμό, που

θεωρεί πως τα πάντα είναι ύλη και φύση: η ιδέα, η σκέψη είναι κι' αυτές φυσικά φαινόμενα ίδια με την πτώση ενός κεραυνού. Οι άλλες δύο μέθοδοι διατηρούν τις αντιθέσεις: όμως, ενώ ο ένας διακηρύσσει την αξεπέραστη διχοτομία ύλης και ιδέας και επομένως τον απόλυτο διαχωρισμό τους (εδώ δε χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι νεοκαντιανές επιστημολογικές θεωρίες) ο άλλος διεκδικεί μια διαλεκτική ενότητα, με την έννοια ότι η αντίθεση ούτε πρέπει να «λυθεί» με την απορρόφηση του ενός πόλου από τον άλλον, ούτε να παραμείνει αξεπέραστη διχοτομία με την έννοια ότι *tertium non datur*.

Σ' αυτήν την τέταρτη κατηγορία ανήκει και η προσπάθεια σύλληψης της πραγματικότητας από τον Μαρξ. Αν αυτό αληθεύει, τότε το μαρξιστικό έργο δεν μπορεί να εξεταστεί κάτω από το πρίσμα της αντίθεσης ιδεαλισμού-υλισμού.

31. K. Marx, «Tesi su Feuerbach» στον τόμο *F. Engels*, «Ludwig Feuerbach», Editori Riuniti, Roma, 1976, p. 81.

«Γκοβόστης» από το 1926
Σολωμού 12 – Αθήνα. Τηλ. 36.15.433

Τέννεση Γουίλιαμς
Λεωφορείο ο Πόθος
μτφρ. Παύλου Μάτση – Κ. Μητροπούλου

De Profundis
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Όσκαρ Γουάιλντ
Το πορτραίτο του Ντόριαν Γκραιή
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Στοχασμοί
μτφρ. Σ. Πρωτοπαπά

Μετάφραση απ' ευθείας από τα ρώσικα

Φ. Ντοστογιέβσκι
Λευκές νύχτες
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Έφηβος. Τόμοι 2
μτφρ. Κ. Μακρή

Αναμνήσεις απ' το σπίτι των πεθαμένων
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Ο αιώνιος σύζυγος
μτφρ. Α. Σαραντίδη

Ηλίθιος. Τόμοι 4
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Νιέτοσκα Νεσβάνοβα
μτφρ. Α. Σαραντίδη

Αφοί Καραμαζώφ. Τόμοι 4
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Ταπεινωμένοι και καταφρονημένοι
μτφρ. Κ. Μακρή

Έγκλημα και Τιμωρία. Τόμοι 3
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Παίκτης
μτφρ. Κ. Μακρή

Δαιμονισμένοι. Τόμοι 3
μτφρ. Άρη Αλεξάνδρου

Υπόγειο
μτφρ. Κ. Μακρή

60 χρόνια προσφορά ποιότητας στον πνευματικό χώρο